

ƏMƏK GIGIYENASI FƏNNİNİN İNKİŞAF TARİXİ, VƏZİFƏLƏRİ VƏ MƏQSƏDİ. PEŞƏ XƏSTƏLİKLƏRİ, ZƏRƏRLƏRİ VƏ PRAFİLAKTİKASI

PLAN

- 1. Əmək gigiyenasının predmeti, vəzifələri və məqsədi**
- 2. Əmək gigiyenasının inkişaf tarixi**
- 3. Rusiyada və Azərbaycanda əmək gigiyenasının inkişafı**
- 4. Peşə ilə əlaqədar yaranan xəstəliklər. Peşə riski**
- 5. Peşə xəstəlikləri və profilaktikası**

Əmək gigiyenası profilaktik təbabətin bir bölməsi olub, əmək şəraiti və xarakterinin gigiyenik məsələlərini, onların insanın iş qabiliyyətinə və sağlamlığına təsirini öyrənməklə, əmək şəraitinin işçilərə mənfi təsirinin qarşısını almaq üçün elmi əsaslı praktiki tədbirlər işləyib, hazırlayır.

Istehsalatın əmək şəraiti əmək gigiyenasının tədqiqat obyektinə olub, sosial-iqtisadi proseslərin təsiri altında formalaşan müxtəlif istehsalat amillərinin məcmusudur. Istehsalat şəraitində işçi orqanizminə aşağıdakı amillər təsir göstərə bilər ki, bunlar ümumi şəkildə istehsalatın fiziki, kimyəvi və bioloji zərərli amillərini özündə birləşdirir.

Bunlardan, fiziki amillərə - havanın mikroiqlim göstəriciləri; qeyri-ionlaşdırıcı elektromaqnit sahəsi və şüalanması; ultrabənövşəyi şüalanma; qeyri-ionlaşdırıcı elektromaqnit şüalanmaları; ionlaşdırıcı şüalanma; səs-küy, ultrasəs, infrasəs; vibrasiya (ümumi yerli); fibrogen təsirli aerozollar (tozlar); təbii və süni işıqlanmalar;

Kimyəvi amillərə - kimyəvi sintez yolu ilə alınan bioloji təbiətli maddələr (antibiotiklər, vitaminlər, hormonlar, fermentlər, zülal preparatları);

Bioloji amillərə – mikroorqanizmlər və onların metabolizmə məhsulları, canlı hüceyrələr və onların sporları;

Əmək prosesi amilləri – əməyin ağırlığı və gərginliyi, istehsalat prosesinin və avadanlıqların xüsusiyyətləri əməyin xarakteri və iş yerinin təşkili;

- Sanitar texniki qurğu və fərdi müdafiə vasitələrinin vəziyyəti və onun effektivliyi;

- istehsalatda çalışanların məişət təminatı

- əmək kollektivində psixoloji mühit kimi məsələlər aiddir.

Əmək gigiyenasının əsas vəzifəsi işçilərin sağlamlığına zərərli təsir göstərən amilləri aradan qaldıraraq, maksimal əmək məhsuldarlığını təmin etmək üçün sağlamlaşdırıcı tədbirlər işləyib hazırlamaq, əmək şəraitini kəmiyyət və keyfiyyətə qiymətləndirməklə peşə xəstəliklərinin azalmasına və qarşısını almaqdan ibarətdir.

Əmək şəraitinin təsnifatı «Istehsalat mühitinin zərərli və təhlükəli amillərinə, əmək prosesinin ağırlıq və gərginliyinə görə əmək şəraitinin təsnifatı və qiymətləndirmənin gigiyenik meyarları» na (B.2.2. 2006-05 Rəhbərlik) əsasən

aparılır. Göstərilən meyarlara görə gigiyenik əmək şəraiti 4 sinfə bölünür (optimal, yol verilən, zərərli və təhlükəli).

Optimal əmək şəraiti (I sinif) – işçilərin sağlamlığının qorunduğu və yüksək iş qabiliyyətinin saxlandığı şəraitdir.

Yol verilən əmək şəraiti (II sinif) – təhlükəsiz olmaqla, əmək prosesi və istehsalat amilləri iş yeri üçün qəbul olunmuş gigiyenik normativlər daxilində olub, orqanizmin funksional vəziyyətində dəyişikliklərin baş verməsi və onların istirahət müddətində bərpa olunması ilə bərabər bu dəyişikliklər işçilərin sağlamlıq vəziyyətinə və onların gələcək nəslinə zərərli təsir göstərməməlidir.

Zərərli əmək şəraiti (III sinif). Bu əmək şəraiti gigiyenik normativləri ötüb keçən zərərli istehsalat amillərinin olması və işçi orqanizminə eləcə də onların gələcək nəslinə əlverişsiz təsir göstərməsi ilə xarakterizə olunur. Zərərli əmək şəraiti gigiyenik normalardan kənara çıxmaqla orqanizmdə yaratdığı funksional dəyişikliklərə görə 4 zərərlik dərəcəsinə bölünür: Ümumi sinfin 1-ci dərəcəsi (3,1) – əmək şəraitində zərərli amillərin səviyyəsi gigiyenik normativlərdən kənara çıxması ilə xarakterizə olunur. Bu, orqanizmdə funksional dəyişikliklər törədir və sağlamlığın pozulması riskini artırır.

İkinci sinfin 2-ci dərəcəsi (3,2) – zərərli amillərin səviyyəsi davamlı funksional dəyişikliklər törədir və bu peşə ilə şərtlənən xəstəlmələrin artmasına, uzun müddət (əspən 15 ildən çox) işləyənlərdə peşə xəstəlmələrinin ilkin əlamətlərinin yaranmasına gətirib çıxarır.

Üçüncü sinfin 3-cü dərəcəsi (3,3) – zərərli amillərin səviyyəsi əmək qabiliyyətinin itirilməsilə gedən peşə xəstəlmələrinin və əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirilməklə nəticələnən, xroniki patologiyaların əmələgəlməsi ilə xarakterizə olunur.

Üçüncü sinfin 4-cü dərəcəsi (3,4) - belə əmək şəraiti əmək qabiliyyətini ümumi itirməklə, ağır formalı peşə xəstəlmələrinin baş verməsi və xəstəlmə səviyyəsinin yüksək olması ilə xarakterizə olunur.

Təhlükəli (ekstremal) əmək şəraiti (4-cü sinif) – iş növbəsi ərzində kəskin peşə xəstəlmələrinin baş verməsi üçün yüksək risk amilləri ilə yanaşı, həyat üçün təhlükəli istehsalat amillərinin olması ilə xarakterizə olunur.

Hər bir işçinin əmək şəraiti, onun zərərlik dərəcəsi, sağlamlıq üçün mümkün olan əlverişsiz nəticələri, lazımi fərdi mühafizə vasitələri, əmək və istirahət rejimi, tibbi-profilaktik tədbirlər, zərərli amillərlə təmas müddətinin qısaltılması kimi tədbirlər və s. barədə tam məlumat olmalıdır. Əmək şəraiti ilə əlaqədar vaxtın azaldılması işçilərin sağlamlığının pozulması riskini azaldır, lakin əmək şəraiti sinfini dəyişdirmir. Müxtəlif zərərli istehsalat amilləri və əmək prosesi müəyyən şəraitdə (intensivlikdə, müddətdə) işçilərə təsir göstərməklə peşə xəstəlmələrinin və yoluxucu xəstəliklərin əmələ gəlməsinə, eləcə də onların gələcək nəsillərinin sağlamlığının pozulmasına gətirib çıxara bilər.

Əmək gigiyenası əmək şəraitinin sağlamlaşdırılması məqsədilə, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan normativ sənədlərə əsaslanaraq, qurğu və avadanlıqların qurulmasına və layihələşdirilməsinə və yerləşdirilməsinə dair iş yerlərində əmək və istirahət rejiminin səmərəli təşkili üzrə tövsiyələr işləyib hazırlayır. Əmək gigiyenası praktiki fəaliyyətində işləməkdə olan, tikilən və

layihələşdirilən sənaye, kənd təsərrüfatı və digər istehsalat obyektlərində sanitariya nəzarətini həyata keçirir. Əmək gigiyenası bir elm kimi qarşısında duran məsələləri həll etmək üçün cari sanitariya nəzarətini həyata keçirərkən müxtəlif müayinə üsullarından istifadə edir. İstehsalatda ətraf mühitin öyrənilməsində fiziki və kimyəvi müayinə üsullarından başqa əmək prosesi və istehsalat mühiti amillərinin orqanizmin fizioloji reaksiyalarına təsirini öyrənmək üçün fizioloji, biokimyəvi, psixoloji və digər üsullardan istifadə edilir.

İşçi kollektivinin sağlamlıq vəziyyətinin və xəstələnmə göstəricilərinin öyrənilməsində kliniki və sanitariya – statistik müayinə üsullarından, istehsalat mühiti amillərinin normalaşdırılması zamanı elektrofizioloji, biokimyəvi, patomorfoloji, hematoloji, toksikoloji, embrioloji və s. üsullardan istifadə etməklə eksperimental müayinə üsulları tətbiq olunur.

Əmək gigiyenası şərti olaraq ümumi və xüsusi olmaqla iki yerə bölünür. Əmək gigiyenası peşə patologiyası ilə yanaşı müxtəlif nəzəri və kliniki elmlərlə, (analitik kimya, fizika, fiziologiya, nevrologiya, dermatologiya, mama-ginekologiya və s.) sıxı surətdə əlaqədardır. Ümumi əmək gigiyenası istehsalat mühiti amilləri və ayrı-ayrı əmək proseslərinin orqanizmə kombinasiya olunmuş təsir qanunauyğunluqlarını öyrənməklə, onların mənfi təsirlərinin qarşısının alınması üçün profilaktik tədbirlər işləyib, hazırlayır.

Ümumi əmək gigiyenasının əsas bölmələrindən biri əmək fiziologiyası və sənaye toksikologiyasıdır.

Xüsusi əmək gigiyenası sənayenin (neft sənayesi, dağ-mədən, maşınqayırma, və s.) və kənd təsərrüfatı istehsalının ayrı-ayrı sahələrində (tarlaçılıq, heyvandarlıq və s.) əmək şəraitinin insan sağlamlığına və onun iş qabiliyyətinə təsirini kompleks şəkildə öyrənməklə məşğul olur.

Əmək gigiyenasının nəzəri və təcrübi məsələlərini yalnız əmək gigiyenası həkimi deyil, həm də ictimai, kommunal, qidalanma, uşaq və yeniyetmələr gigiyenası üzrə məşğul olan həkimlər, eləcədə profpatoloq, travmatoloq və sex həkimləri də bilməlidirlər.

Əmək- «hər şeydən əvvəl insanın şəxsi fəaliyyəti ilə təbiət arasındakı maddələr mübadiləsini tənzimləyən və ona nəzarət edən prosesdir». F.Engelsin ifadəsinə görə əmək bütün insan həyatının formalaşmasında elə mühüm rol oynamışdır ki, biz insanın özünü əmək yaratmışdır deməyə tam haqlıyıq.

Əmək gigiyenası özünün inkişafında cəmiyyətin tarixi inkişafı, onun ictimai-iqtisadi forması ilə qırılmaz surətdə bağlıdır.

Əmək gigiyenasının inkişaf tarixi

Əmək gigiyenası XX yüzilliyin əvvəlindən sərbəst bir elm kimi formalaşmasına baxmayaraq, peşə xəstəlikləri haqqında ilk məlumatlara qədim Roma və Yunanıstan alimlərinin əsərlərində rast gəlinir. Hələ Hippokrat (b.e-dan əvvəl 460-377-ci illər) mədən tozlarının zərərli təsiri haqqında yazmış, intoksikasiyaların təsvirində «qurğuşun sancısını» ayrıca qeyd etmişdir; Qalen qurğuşun tozlarının təsirindən baş verən patologiyaları ətraflı şəkildə təsvir etmişdir.

Pliniy (b.e.-nin VI əsr) civə və kükürlə zəhərlənmə haqqında yazılı məlumatlar vermişdir.

Orta əsrlərdə olan mədəniyyət və iqtisadiyyatdakı ümumi gərginliklər gigiyena və peşə xəstəlikləri sahəsində də əlavə yeni məlumatların olmaması ilə xarakterikdir.

XV-XVI əsrlərdə dağ-mədən və metallurgiya sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar Paraselsin (1493-1544), Aqrikolanin (1494-1551) dağ-mədən işçiləri arasında tozun təsirindən baş verən əmək şəraiti haqqında o cümlədən, daşyonanlar və tökməçilərdə əmələ gələn vərəm adlanan peşə xəstəlikləri haqqında məlumatlar verilmişdir. Haqlı olaraq italyan alimi, professor Bernardino Ramasini peşə patologiyasının banisi hesab olunur. 1700-cü ildə onun «Sənətkarların xəstəlikləri haqqında mühakimələr» əsəri çap olunmuşdur. Həmin əsərdə 52 peşə üzrə (şaxtaçı, balıqçı, toxucu, kimyaçı, dəmirçi və b.) əmək şəraiti məsələləri sistemli şəkildə şərh olunmaqla, bir sıra peşə xəstəliklərinin kliniki təsviri verilmişdir.

Rusiyada fəhlələrin sağlamlığının mühafizəsi məsələləri M.V.Lomonosov, A.N.Nikitin, D.P.Nikolski və başqa alimlərin əsərlərində öz əksini tapmışdır. M.V.Lomonosov «Metallurgiyanın ilkin əsaslar və ya filiz işi» (1763) adlı, traktatında mədən işçiləri üçün təhlükəsiz əmək şəraiti yaradılmasının (şaxtaların ventilyasiyası, qazmaçıların iş yerlərinin möhkəmləndirilməsi, yeraltı suların kənar edilməsi, qazmaçıların iş geyimləri ilə təminatı), uşaq əməyinin tətbiqinin sonrakı nəticələri haqqında və s. məlumat vermişlər. A.N.Nikitin 120 peşə üzrə əmək şəraitini şərh etməklə, 1848-ci ildə ilk dəfə «Mühafizə tədbirləri göstərilməklə fəhlələrin xəstəlikləri» əsərini nəşr etdirmiş (1793-1858) və haqlı olaraq Rusiyada əmək gigiyenasının banisi sayılır.

Əmək gigiyenasının inkişafında gigiyena elminin banilərindən olan A.P.Dobroslavinin (1842-1889) böyük rolu olmuşdur. Onun fəhlələrin iş qabiliyyətinə və sağlamlığına təsir göstərə bilən əmək prosesinin bütün amillərinin öyrənilməsinin zəruriliyi barədə ideyaları bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır. A.P.Dobroslavinin əsərlərində tütün fabriklərində, şaxtalarda kesson işlərində çalışanların ağır əmək şəraiti təsvir olunmuş və müxtəlif pnevmokoniozların etiologiyasını, qurğuşun və hidrogensulfid qazı ilə zəhərlənmələri işıqlandırılmışdır.

Moskva Imperator Universitetinin ilk professoru F.F.Erismanın (1842-1915) rəhbərliyi altında XIX əsrin axırlarında Moskva sanitariya həkimləri qrupu (A.V.Poqojev, E.M.Dementyev və b.) Moskva quberniyası müəssisələrində sanitariya müayinələri aparmış və alınan nəticələr əsasında onun redaktorluğu ilə 19 cildə ibarət əsərlər nəşr olunmuşdur. F.F.Erismanın «Peşə gigiyenası, yaxud zehni və fiziki əməyin gigiyenası» (1877) adlı əsəri Rusiyada əmək gigiyenası üzrə ilk orijinal əsər hesab olunur. Əmək gigiyenasının inkişafında Q.B.Xlopinin (1863-1929) mühüm rolu olmuşdur. Onun rəhbərliyi altında sənaye zəhərlərinin orqanizmə təsiri, əmək fiziologiyası (iş zamanı enerji sərfi), kimya, dağ-mədən və digər sənaye sahələrində əmələ gələn patologiyalar üzrə iri həcmli eksperimental işlər yerinə yetirilmişdir.

Əmək gigiyenasının inkişaf tarixində və müstəqil elm kimi formalaşmasında sovet gigiyenistlərindən görkəmli səhiyyə təşkilatçısı B.A. Levitskinin (1867-1936)

mühüm rolu olmuşdur. Onun gəc istehsalında çalışanların əmək şəraitinə və konveksiya istiliyi şəraitində görülən işlərə, peşə xərcənginə, radium və onun parçalanma məhsullarının orqanizmə təsirinə dair tədqiqat işləri böyük şöhrət qazanmışdır. O, Moskvada əməyin mühafizəsi Institutunun təşkilatçısı və ilk direktoru olmuşdur. B.A.Levitskinin yorulmanın mahiyyəti haqqında konsepsiyası elm adamlarının diqqətini cəlb etmişdir. Onun iştirakı və rəhbərliyi ilə keçmiş SSRI-də ümumi və xüsusi əmək gigiyenasına dair dərslik yazılmışdır.

Əməyin fiziologiyası və gigiyenasının inkişafında görkəmli rus fizioloqu I.M.Seçenovun (1829-1905) rolu xüsusi qeyd olunmuşdur. O, əməyin fiziologiyası sahəsində demək olar ki, ilk tədqiqatçı alimdir. I.M.Seçenov «İnsanın işçi hərəkətlərinin oçerki» adlı kitabında əmək proseslərində sinir sisteminin rolu və b. qiymətləndirilir. Hazırda I.M.Seçenov fenomeni aktiv istirahətin elmi izahının əsasını təşkil edir. Bu fenomenə görə işçi orqanlarında fəaliyyətin növbələşdirilməsi iş qabiliyyətinə müsbət təsir göstərir.

İlk dəfə olaraq böyük rus fizioloqu I.M.Seçenov müəyyən etdi ki, yorulmuş əlin istirahətinə digər əlin işləməsi müsbət təsir göstərir və onun iş qabiliyyətini daha da artırır (Seçenov effekti).

Hazırda aktiv istirahətin təşkilinin əsasında Seçenov fenomeni durur ki, bu, yuxarıda qeyd edildiyi kimi işçi orqanlarına düşən yükün növbələşdirilməsinin onların iş qabiliyyətinə müsbət təsir etməsi qeyd olunur.

Əmək fiziologiyasının inkişafında N.Y.Vvedenski (1852-1922) və A.A.Uxtomskinin (1875-1942) elmi tədqiqatlarının xüsusi əhəmiyyəti olmuşdur. Sonralar onların işini M.I.Vinoqradov (1892-1968) davam etdirmişdir.

Rusiyada Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra əməyin mühafizəsi və ona nəzarət sistemi sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan 4 gün sonra 8 saatlıq iş günü və illik məzuniyyət haqqında dekret verildi. 1918-ci ildə əmək haqqında kodeks qanunu qəbul olundu. 1919-cu ildə Dövlət sənaye-sanitariya müfəttişliyi yaradıldı. 1922-ci ildə Ümumittifaq İcraiyyə komitəsi əmək haqqında yeni və daha mükəmməl qanun qəbul etdi. Sonralar sənaye müəssisələrinin quruluşu və saxlanması haqqında zərərli əmək sahələrində çalışanlar üçün qısa iş günü, əlavə məzuniyyət və xüsusi qaydaların müəyyənəşdirilməsi, pulsuz fərdi mühafizə vasitələrinin və xüsusi geyimlərin verilməsi haqqında qərarlar qəbul olundu. Sovet ölkəsində ilk dəfə olaraq kompleks şəkildə elmi-tədqiqat işləri aparılmağa başlandı.

Sənaye toksikologiyasının yaranması və inkişafında N.S.Pravdin və N.V.Lazarevin böyük elmi xidmətləri olmuşdur.

N.S.Pravdin (1882-1954) keçmiş SSRI-də sənaye toksikoloqları məktəbinin banisi olmuşdur. O, ilk dəfə olaraq sənaye müəssisələri havasında kimyəvi maddələrin yol verilən konsentrasiya həddini (UVKH) əsaslandırın proqram işləyib hazırlamışdır. Onun işləri sənaye zəhərlərinin təsir mexanizminə və kimyəvi maddələrin kombinasiyalı təsirinin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. O, ilk dəfə olaraq sənaye zəhərlərinin təsnifatını vermişdir.

N.V.Lazarev (1895-1974) kimyəvi maddələrin fiziki-kimyəvi xüsusiyyətlərinin onların toksikliyi və əhəmiyyətini, eləcə də sənaye zəhərlərinin potensial təhlükəlilik dərəcəsini öyrənmişdir. O, ilk dəfə olaraq yeni sintez olunmuş kimyəvi maddələrin toksikliyi təyin edərkən hesablama üsullarından istifadə

olunmasını təklif etmişdir. Onun «Sənayedə zəhərli maddələr» adlı məlumat kitabı uzun illər boyu dəfələrlə nəşr edilmişdir.

V.A.Levitski, M.E.Marşak, A.E.Malışeva, R.F. Afanasyeva və digər alimlərin tədqiqatları istehsalat mikroiqlimi probleminin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Isidici və soyuducu mikroiqlim şəraitində orqanizmin həddən artıq qızması və soyuması mexanizminin öyrənilməsi, istilik mühafizəedici texniki tədbirlərin, fərdi müdafiə vasitələrinin (F.M.V.) işlənilib hazırlanmasına dair və hərtərəfli tədqiqatlar aparılmışdır.

Görkəmli alimlər və səhiyyə təşkilatçılarından B.N.Levitski və S.I.Kaplunun təşəbbüsü ilə əmək gigiyenası və əməyin mühafizəsi üzrə elmi-tədqiqat müəssisələri yaradılmağa başlanır. Belə ki, 1923-cü ildə Moskvada B.A.Obux adına Peşə xəstəlikləri və əmək təbabəti İnstitutu, elə həmin ildə Xarkovda Ukrayna fəhlə təbabəti İnstitutu; 1924-cü ildə Petroqradda peşə xəstəlikləri İnstitutu, 1925-ci ildə əməyin mühafizəsi elmi tədqiqat institutu yaradıldı. Sonrakı illərdə böyük sənaye mərkəzlərində (Qorki, Sverdlovsk, Ufa, Kiyev, Krivoy-Roq, Qaraqanda, Bakı və s.) Elmi Tədqiqat İnstitutları yaradılmışdır.

1923-1926-cı illərdə Universitetlərin tibb fakültələrində əmək gigiyenası kafedrası əvvəlcə Ukraynada (Xarkov, Kiyev) sonra Moskva və Petroqrada yaradıldı. 1926-cı ildən əmək gigiyenası fənni bütün respublikalarda kadr hazırlığı proqramına daxil edilməklə tədris olunmağa başlanır.

Azərbaycanda zəhmətkeşlərin sağlamlığının və mühafizəsinin möhkəmləndirilməsi məsələləri daim dövlət orqanları və səhiyyə sistemində mərkəzində olmuşdur. 1924-cü ildə neft sənayesində əməyin sanitariya şəraiti, neft emalı məhsullarının toksikologiyası, əmək fiziologiyası məsələləri, fəhlələr arasında peşə xəstəliklərinin klinikasının öyrənməsi ilə məşğul olan Bakı əmək gigiyenası və peşə xəstəlikləri institutu yaradıldı və 1930-cu ildə peşə patologiyası ekspertiza laboratoriyasına çevrilmişdir.

1960-cı ildə SSRI Tibb Elmləri Akademiyası Moskva Əmək gigiyenası və peşə xəstəlikləri institutunun və onun rəhbəri akademik A.A.Letavetin yaxından köməyi ilə M.M.Əfəndizadə adına Azərbaycan əmək gigiyenası və peşə xəstəlikləri ETI yaradılmışdır. Institutun elmi istiqaməti «Əmək gigiyenası, əmək fiziologiyası və sənaye toksikologiyasının elmi əsaslarının işlənilib hazırlanması, Respublikanın neft, neft-kimya, kimya sənayesində və xalq təsərrüfatının digər sahələrində peşə xəstəliklərinin klinikası və profilaktikasının öyrənilməsi» olmuşdur. İlk illərdə (1960-1965) institutun rəhbəri Azərbaycanın əməkdar elm xadimi I.H.Səmədov, sonralar isə prof. I.I.Ələkbərov (1966-1988) olmuşdur. Hazırda isə həmin institut Respublika Səhiyyə Nazirliyinin M.Y.Axundov adına Milli Tibbi-Profilaktika ETI-nin tərkibinə daxil edilərək əmək gigiyenası və peşə xəstəlikləri şöbəsi kimi fəaliyyət göstərir.

SSRI Xalq Komissarları Sovetinin qərarı ilə keçmiş Sovet İttifaqının başqa respublikalarında olduğu kimi 1930-1931-ci tədris ilindən Bakı Dövlət Universitetinin Tibb fakültəsinin əsasında müstəqil Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutu yaradıldı. Elə həmin il Tibb institutunda əmək gigiyenası üzrə müstəqil kurs təşkil edildi.

Əmək gigiyenası və peşə xəstəlikləri kursunun ilk müdiri P.I.Kaufman (1930-1935) olmuşdur.

Sonralar bu kafedraya N.K.Baxuşov (1942-1946), B.A.Şextman (1946-1970), N.S.Əliyev (1970-1975), R.A.Orucov (1976-1987) rəhbərlik etmişdir. 1988-ci ildə əmək gigiyenası kafedrası ilə uşaq və yeniyetmələr gigiyenası kafedrası birləşdirilərək əmək gigiyenası və uşaq yeniyetmələr gigiyenası kafedrası yaradılmışdır. Hazırda bu kafedrada tibbi-profilaktika fakültəsi tələbələrinə həmin fənlər tədris olunur.

1933-cü ildə Sovet hökuməti tərəfindən «Dövlət sanitariya müfəttişliyinin yaradılması haqqında» qərar qəbul edildi. Sonralar bunun əsasında sanitar-epidemioloji stansiyalar (SES) kompleks şəbəkəsi yaradıldı.

İşçilərə tibbi yardımın təşkili sahəsində sovet ideologiyası idarə və müəssisələrdə işçilərə xidmət edən müalicə-profilaktika qurumlarının, sahə-tibb-sanitariya hissələrinin (TSH), sanatoriya-profilaktoriyaların və digər təşkilat formalarının şəkildə tibbi-sanitariya yardımını sisteminin yaradılmasını təmin etdi.

Zəhmətkeşlərə tibbi yardım göstərilməsi sistemində əmək gigiyenasının elmi istiqaməti (sənaye toksikologiyası, istehsalat mikroiqlimi, səs-küy və vibrasiya, radiasiya təhlükəsizliyi problemləri, əmək fiziologiyası və s.) intensiv şəkildə inkişaf etdirilirdi.

A.A.Letavet (1893-1984) sənaye radiasiya gigiyenasının banisi hesab olunur. Onun rəhbərliyi altında radioaktiv maddələrlə işləyənlərin əmək şəraiti öyrənilmiş və ilk dəfə olaraq bu sahədə sanitar norma və qaydaları işlənib, hazırlanmışdır. A.A.Letavet 1948-1971-ci illərdə SSRI Tibb Elmləri akademiyasının əmək gigiyenası və peşə xəstəlikləri ETI-nin rəhbəri, əmək gigiyenası üzrə rəhbərliyin həm müəllifi olmuşdur. O, 25 il əmək gigiyenası və peşə xəstəlikləri jurnalının (hazırda «Əmək təbabəti və sənaye ekologiyası») baş redaktoru olmuşdur.

İlk olaraq E.S.Andreyeva – Qalanina (1888-1975) tərəfindən səs-küy və vibrasiya patologiyası problemi dərinlən tədqiq edilmiş, küy xəstəliyi simptomokompleksi və vibrasiya xəstəliyinin təsviri anlayışı onun adı ilə bağlıdır. Əl maşınlarında vibrasiyanın yol verilən səviyyəsinin gigiyenik normalaşdırılması və onun profilaktikası üzrə kompleks tədbirlər ilk dəfə E.S.Andreyeva – Qalanina tərəfindən işlənib hazırlanmış və 1955-ci ildə təsdiq olunmuşdur. E.S.Andreyeva – Qalanina səs-küyün təsirindən əmələ gələn patologiya və onun profilaktikası sahəsində aparılan bir sıra elmi əsərlərin müəllifidir.

Kənd təsərrüfatında əmək gigiyenasının inkişafında və pestisidlərin toksikologiyasının öyrənilməsində Ukraynanın əməkdar elm xadimi L.I.Medvedin (1905-1982) böyük xidmətləri olmuşdur. Onun redaktorluğu ilə buraxılan pestisidlərə aid bir sıra monoqrafiyalar, rəhbərliklər və məlumat kitabları, kənd zəhmətkeşlərinin sağlamlığının qorunub saxlanması əhəmiyyətli rol oynamışdır. Əmək gigiyenası və peşə patologiyasının öyrənilib inkişaf etdirilməsində K.P.Molokanov, st. A.P.Dolqov, E.A.Droqçına, I.Q.Fridlyand, Z.I.Izraelson, V.A.Artamonova, V.K.Navrotski və digər alimlərin apardıqları tədqiqatların mühüm əhəmiyyəti olmuşdur.

Əmək gigiyenası məsələlərinə dair elmi tədqiqatlar fiziki və zehni iş zamanı, insanın əmək qabiliyyətini təyin edilməsinin fizioloji mexanizminin öyrənilməsi,

əmək fəaliyyəti zamanı işin ağırlıq dərəcəsinin, sinir-psixi və emosional gərginliyin qiymətləndirilməsi, əməyin elmi təsnifatının əsaslarını işlənilib hazırlanması (Y.V. Moykin, M.I. Vinoqradov A.N.Kikolov V.I.Txorevskiy, I.M.Seçenov (1829-1905), N.E.Vvedenski (1852-1922) və A.A.Uxtomskinin (1875-1942) tədqiqatlarının nəticələrinə əsaslanır.

Rusiyada əmək gigiyenası sahəsindəki elmi tədqiqatlar proqramına, RTEA-nin akademiki, əmək təbabəti və peşə xəstəliklər ETI-nin direktoru N.F.Izmerov rəhbərlik edir. XX əsrin axırlarından başlayaraq Rusiyada siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədar yaşayış mühitinin keyfiyyətinə dair, əhalinin xəstələnmə göstəriciləri barədə (o cümlədən peşə xəstəlikləri) bağlı qalmış materiallar ilk dəfə olaraq dərc olunmağa başlayır. Artıq Beynəlxalq təşkilatlardan Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST), Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) və s. risk amillərinin idarə edilməsi və qiymətləndirilməsi konsepsiyası işlənilib hazırlanmış, zərərli istehsalat amillərinin mənfi təsirinə dair epidemioloji tədqiqatlar, müşahidələr və ekspozisiya təsirləri əsasında alınan məlumatların keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində tədqiqatlar həyata keçirilməkdədir.

Əmək qabiliyyətli əhalinin sağlamlığının qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif olunur (Izmerov N.F. 2005).

- Əmək qabiliyyətli əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, işçilərin əmək haqqının və sosial müdafiəsinin artırılması;

- İşləyən əhalinin sağlamlığını təmin edən normativ və qanunverici bazanın beynəlxalq hüquqi normalara uyğun təkmilləşdirilməsi;

- İşçilərin sağlamlığının qorunub saxlanması və əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün sahibkarların iqtisadi marağını və sosial məsuliyyətinin artırılması;

- İlk tibbi-sanitariya və peşə patologiyası yardımının təşkilinin yaxşılaşdırılması;

- Fəhlələrin peşə və digər formalı sağlamlıq riskinin idarə olunması ideologiyasının elmi şəkildə işlənilib hazırlanması;

- Əmək qabiliyyətli əhalinin sağlam sosial-aktiv həyat tərzinin formalaşdırılması və fəhlələrin sağlamlığı üçün onların fərdi məsuliyyətinin yüksəldilməsi.

Peşə ilə əlaqədar yaranan xəstəliklər. Peşə riski

İnsanın əmək fəaliyyəti müəyyən istehsalat mühiti şəraitində keçir. Burada müvafiq gigiyenik tələblərin gözlənilməməsi işçinin əmək qabiliyyətinə və sağlamlığına mənfi təsir göstərə bilər. İstehsalat mühiti insanı əhatə edən xarici mühitin bir hissəsi olub, təbii iqlim və peşə fəaliyyəti ilə əlaqədar olan amillərdən (səs-küy, vibrasiya, toksiki qazlar, buxarlar və s.) ibarətdir. Bəzən bu amillər həm də təhlükəli ola bilər. Müəyyən şəraitdə sağlamlığın kəskin pozulmasına və ölümə səbəb olan amillər təhlükəli amillər adlanır. Əmək qabiliyyətinə mənfi təsir göstərməklə, peşə xəstəlikləri və digər əlverişsiz nəticələr törədə bilən amillər isə

zərərli peşə amilləri adlanır. Əmək şəraiti zərərli və təhlükəli amillərlə yanaşı, həm də istehsalat mühiti və əməyin xarakteri ilə müəyyən olunur.

Peşə xəstələnməsi – əmək qabiliyyətinin müvəqqəti və ya davamlı itirilməsinə səbəb olan əmək fəaliyyəti və istehsalat mühitinin peşə risk amilləri təsirindən baş verən xəstələnmədir. «Peşə xəstələnməsi» termini qanunverici sığorta əhəmiyyətinə malikdir. Peşə xəstələnmələrinin siyahısı qanunverici qaydada təsdiq olunur.

Peşə xəstəliyi – işçilərin əlverişsiz iş şəraiti təsirindən baş verən xəstəliyidir. Müxtəlif təbiətli istehsalat amillərinin (fiziki, kimyəvi, bioloji) əmək fəaliyyəti ilə kombinasiyalı təsir təhlükəsi genetik, ekoloji və sosial göstəricilərin rolu sayəsində dərinləşə bilər.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) üzvü olan hər bir ölkə özü peşə xəstəliklərinin siyahısını, onlarla mübarizə tədbirlərini və zərərçəkənlərin sosial müdafiəsini müəyyən edir. Peşə mənşəli xəstələnmələri təyin etmək üçün əsas meyarlar aşağıdakılardır:

- konkret istehsalat amili ilə əlaqənin olması (məsələn, toz-pnevmonioz);
- istehsalat mühitilə peşə arasında səbəb-nəticə əlaqəsinin olması;
- müəyyən peşə qruplarından olan şəxslərdə bütün əhali ilə müqayisədə xəstələnmənin orta səviyyəsinin yüksək olması.

Peşə xəstələnmələri sistemli və etioloji prinsiplər əsasında təsnif olunur.

Sistem prinsip, peşə zərərlərinin orqanizmin bu və ya digər sistemlərə göstərdiyi üstün təsirinə əsaslanır (məsələn, sinir sisteminə, yaxud qan sistemində əmələ gələn xəstələnmələrin üstünlük təşkil etməsi).

Etioloji prinsip müxtəlif qrup zədələyici amillərin (kimyəvi, sənaye aerozolları, fiziki, ayrı-ayrı orqan və sistemlərin həddən artıq gərginliyi və fiziki yüklənməsi ilə əlaqədar, bioloji) təsirinə əsaslanır.

Bunlardan əlavə ayrıca olaraq allergik xəstələnmələr və yenitörəmələr də ayırd edilir.

ÜST-nin IX müzakirəsində peşə xəstəliklərinin etioloji prinsipə əsaslanan siyahısı beynəlxalq təsnifata uyğun olaraq yeddi əsas qrupda birləşdirilmişdir.

1-ci qrup – kəskin və xroniki intoksikasiyalar və onların nəticələri;

2-ci qrup – sənaye aerozolları təsirindən baş verən xəstəliklər;

3-cü qrup – fiziki təbiətli amillərin (ionlaşdırıcı və qeyri-ionlaşdırıcı şüalanmalar, səs-küy, vibrasiya, isidici və soyuducu mikroiqlim) təsirindən baş verən xəstəliklər;

4-cü qrup – ayrı-ayrı orqan və sistemlərin həddən artıq fiziki yüklənməsi və gərginliyi ilə əlaqədar baş verən xəstəliklər;

5-ci qrup – bioloji amillərin təsirindən baş verən xəstəliklər;

6-cı qrup – allergik xəstəliklər;

7-ci qrup – şişlər.

Peşə xəstəlikləri siyahısında təhlükəli, zərərli maddələr və konkret xəstəliyi törədə bilən istehsalat amilləri ilə yanaşı, peşə xəstəliklərinin baş verə biləcəyi istehsal sahələrinin siyahısı da verilmişdir.

Peşə xəstəliklərinin siyahısı, onların diaqnozunun müəyyənləşdirilməsində, əmək qabiliyyətinin ekspertizası, tibbi-sosial və əmək reabilitasiyası, habelə işçinin

sağlamlığının pozulması ilə əlaqədar, ona dəyən zərərin ödənilməsi məsələlərinin həllində əsas sənəd hesab olunur.

Peşə xəstəlikləri - formalaşma müddətindən asılı olaraq *kəskin* və *xroniki* xəstələnmələrə bölünür.

Kəskin peşə xəstəlikləri (zəhərlənmələri) – zərərli peşə amillərini birdəfəlik (bir iş növbəsindən çox olmayan müddət ərzində) təsirindən sonra qəflətən baş verən xəstəliklərdir.

Xroniki peşə xəstəlikləri (zəhərlənmələri) – zərərli peşə amillərinin uzunmüddətli təsiri nəticəsində baş verən xəstələnmələrdir. Xroniki peşə xəstələnmələrinə işi dayandırdıqdan uzun müddət sonra meydana çıxan (məsələn, benzolla zəhərlənmədən sonra MSS-də baş verən davamlı üzvi dəyişikliklər, silikoz, berillioz və s.), habelə inkişafında peşə xəstələnmələri risk olan xəstəliklər (asbestoz, toz bronxiti zamanı ağciyər xərçəngi) də aiddir.

Peşə xəstələnməsi (zəhərlənməsi) diaqnozunu lisenziyası və sertifikatı olan peşə patologiyası mərkəzləri (peşə xəstəlikləri klinikaları və şöbələri) təsdiq edə bilər.

Peşə xəstələnməsi diaqnozu qoyularkən, xəstəliklə peşənin əlaqəsinin ekspertizasının aparılması ilə yanaşı aşağıdakı məlumatlar mütləq nəzərə alınmalıdır:

- əmək fəaliyyəti dövründə peşə marşrutu haqqında məlumatlar; peşə marşrutuna uyğun olaraq, bütün zərərli istehsalat amillərinin konkret parametrlərinin təsir müddəti göstərilməklə, əmək şəraitinin sanitar-gigiyenik xarakterinə aid məlumatla;

- qabaqcadan (işə qəbul zamanı) və dövrü tibbi müayinə məlumatları; - işçinin tibbi yardım məqsədilə tibb müəssisəsinə müraciəti, onun xəstəlikləri, o cümlədən müvəqqəti əmək qabiliyyətinin itirilməsi (xəstəlik vərəqələri) haqqında məlumatlar;

- peşə xəstəliyinin olması barədə məlumat verən kompleks kliniki- funksional müayinələrin nəticələri.

Yüngül formalı peşə xəstəliyinin aşkar olunması zamanı işçinin həmin istehsalat şəraitində işi dayandırmasının zəruriliyi və başqa işə keçirilməsi haqqında qərar verilə bilər.

Peşə ilə əlaqədar yaranan xəstəliklər

Peşə ilə şərtlənən xəstəliklərin əmələ gəlməsində polietioloji istehsalat amilləri aparıcı rol oynayır. Onlar üçün aşağıdakılar *xarakterikdir*:

- geniş yayılması;
- xəstəliyin baş verməsini müəyyənləşdirən əmək şəraitinin kəmiyyət göstəricilərinin lazımi dərəcədə öyrənilməməsi;
- mühüm sosial nəticələr – demoqrafik göstəricilərə (ölümə, ömrün uzunluğuna, müvəqqəti əmək qabiliyyətini itirməklə tez-tez və uzun müddətli xəstələnmələrə) mənfi təsir edən səbəblər.

Peşə ilə şərtlənən xəstələnmələrə ürək-damar sistemi xəstəlikləri (arterial hipertenziya, ürəyin işemik xəstəliyi), sinir-psixi xəstələnmələr (nevrozlar), dayaq-hərəkət aparatı xəstəlikləri (bel-oma radikuliti), tənəffüs orqanları xəstəlikləri aiddir.

Peşə ilə şərtlənən xəstələnmələr - peşə xəstələnmələrinə aid olmayan, ümumi xəstələnmələrlə (polietioloji) xarakterizə olunur və əlverişsiz əmək şəraitində iş stajı artdıqca artmağa meyilli olur.

Peşə riski.

Peşə riski – əmək müqaviləsi və ya qanunla müəyyən olunmuş hallar əsasında işçinin vəzifə borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun sağlamlığının pozulmasına (itməsinə), yaxud ölümünə səbəb ola bilən hallardır. (N F.Izmerov, V.V.Kirillov 2008).

Peşə riskinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- peşə riskinin strukturunun və dərəcəsinin qiymətləndirilməsi (ekspozisiyasının kəmiyyət və keyfiyyətə xarakteri, amilin səviyyəsi, təsir müddəti, iş stajı, amilin təsir yolu, hədəf-orqanlar, təsiredici amillərin sinergizmi və ya antoqonizmi;)

- əmək şəraiti sinfinin qiymətləndirilməsi, profilaktik tədbirlərin təcili yerinə yetirilməsi və həcmi.

Riskin müəyyənləşdirilməsi - məsələnin qoyulmasını, təşkil olunmasını, variantların analizini, qəbul olunmuş qərarın seçilməsini, təsir etmə və nəticənin təsirini və qiymətləndirilməsini əhatə edir. Peşə riski *ilkin və son olaraq qiymətləndirilir*. *İlkin qiymətləndirməsi* – iş yerlərinin attestasiyası və əmək şəraitinin gigiyenik qiymətləndirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. O «Əmək prosesinin zərərlik və təhlükəlilik göstəricilərinə görə, əmək şəraitinin qiymətləndirilməsinin gigiyenik kriteriləri»nə uyğun olaraq (2.2.2006-2005 Rəhbərlik) həyata keçirilir. Bu zaman səs-küy, vibrasiya, tozların təsirindən peşə xəstəliklərinin əmələ gəlmə ehtimalı yüksək olur.

Peşə riskinin son qiymətləndirilməsi sağlamlıq vəziyyəti göstəricilərinə görə: (peşə və ümumi xəstələnmə səviyyəsi, pasport yaşına nisbətən bioloji yaşın artması, ölüm göstəricisi üzrə) həyata keçirilir.

Belə halda əmək şəraitinin təhlükəsizlik meyarı kimi: sağlamlığın saxlanması, orqanizmin funksional qabiliyyəti, ömrün müddəti və gələcək nəslin sağlamlığı əsas götürülür.

Peşə riskinin qiymətləndirilməsi zamanı - qrup şəkilli və fərdi risklər nəzərə alınır.

Fərdi risk – bir il və ya iş stajı ərzində konkret əmək şəraitinin təsirindən qrupdan hər hansı bir şəxsin kəskin zərər çəkmə ehtimalının olmasıdır.

Qrup şəkilli risk – bir il və ya iş stajı ərzində eyni vaxta müəyyən işçi qrupunun əmək şəraitinin mənfi təsirinə məruz qalması ehtimalıdır.

Gigiyenik məqsədlər üçün adətən qrup şəkilli riskini, klinik-diaqnostik məqsədlər üçün isə fərdi riskin qiymətləndirilməsindən istifadə olunur. Tədbirlər

planının qiymətləndirilməsi üçün *peşə xəstəliyi riski* indeksinin (I_{px}) hesablanmasına əsaslanan, «risk dərəcəsi» anlayışından istifadə olunur və aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$I_{px} = 1 / (D_r - D_a),$$

Burada D_r – risk dərəcəsi.

D_a – ağırlıq dərəcəsidir.

Peşə xəstəlmələri tezliyini aşkar etmək üçün risk dərəcəsi göstəricisi təyin olunur. Risk dərəcəsi 1-ə bərabər olduqda, xəstələnmə tezliyi 30%-dən çox, 2 olduqda 3-30%-ə qədər, 3 olduqda isə 3%-ə uyğun gəlir.

Tibbi proqnoza və əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə peşə xəstəlmələrinin ağırlıq dərəcələri aşağıdakı kimidir.

1. Təsir ekspozisiyası olmadığı halda belə vəziyyəti pisləşən və peşəsinin əvəzlənməsi ilə şərtlənən əmək qabiliyyətinin itirilməsi.

2. Peşəsinin əvəzlənməsi ilə əmək qabiliyyətinin *daimi* itirilməsi.

3. Əmək qabiliyyətinin *daimi olaraq orta dərəcəli* itirilməsi.

4. Əmək qabiliyyətinin *müvəqqəti olaraq ağır dərəcəli* itirilməsi.

5. Əmək qabiliyyətinin *müvəqqəti olaraq orta dərəcəli* itirilməsi və yaxud xəstəlik vərəqinin 3 həftədən az olması.

İndeksin qiyməti 0-dan 1-ə qədər dəyişə bilər.

Təkrarı təsir etməklə bir neçə peşə xəstəlmələrinin inkişafı zamanı onların indeksləri cəmlənir. $I_{cəm} = \sum I_1$

Peşə riskinin hesablanma qaydası «Rəhbərlik» 2006-05, 2.2. bəndinə əsasən aparılır. O, əmək şəraitinin 4 sinfinə uyğun gələn (optimal, yol verilən, zərərli və təhlükəli) gigiyenik xarakteristikaları əhatə edir.

Optimal əmək şəraiti (1-ci sinif) – işçilərin sağlamlığının və yüksək iş qabiliyyətinin qorunub saxlanıldığı şərait olub, bu zaman əlverişsiz amillər gigiyenik normativləri keçmir.

Yol verilən əmək şəraiti (2-ci sinif) – təhlükəsiz əmək şəraiti olub, istehsalat mühitinin və əmək prosesinin amillərinin səviyyəsi yol verilən gigiyenik normanı keçmir. Orqanizmdə istirahət vaxtı bərpa olunan funksional dəyişikliklər baş verə bilər.

Zərərli əmək şəraiti (3-cü sinif) istehsalatın zərərli amillərinin gigiyenik normativləri keçməsi, işçi orqanizminə və onun gələcək nəslinə mənfi təsir göstərməsi ilə xarakterizə olunur. Belə əmək şəraiti gigiyenik normativləri keçmə dərəcəsinə və işçi orqanizmində əmələ gələn dəyişikliklərin təzahürünə görə 4 zərərlik dərəcəsinə bölünür.

3-cü sinfin 1-ci dərəcəli (3.1) əmək şəraiti zərərli amillərin normadan kənara çıxması, orqanizmdə baş verən funksional dəyişikliklərin zərərli amillərlə təmasdan uzun müddət fasilədən sonra bərpa olunması və sağlamlığın pozulması riskinin artması ilə xarakterizə olunur.

3-cü sinfin 2-ci dərəcəli (3.2) əmək şəraiti zərərli amillərin səviyyəsinin peşə ilə şərtlənən xəstələnmələrin artmasına müvəqqəti əmək qabiliyyətinin itirilməsi ilə və həmin amillərlə uzunmüddətli ekspozisiyadan (15 il və daha çox) sonra baş verən peşə xəstəliklərinin ilkin əlamətləri və formalarının meydana çıxmasına səbəb olan davamlı funksional dəyişikliklərin törənməsi ilə xarakterizə olunur.

3-cü sinfin 3-cü dərəcəli (3.3) əmək şəraiti iş dövründə yüngül və orta ağırlıqlı peşə xəstəliklərinin inkişafına (peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi ilə), əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirməklə (ƏQMI) xəstələnmənin yüksəlməsi ilə xroniki patologiyaların (peşə ilə şərtlənən) artmasına səbəb olan zərərli amillər səviyyəsi ilə xarakterizə olunur.

3-cü sinfin 4-cü dərəcəli (3.4) əmək şəraitində peşə xəstələnmələrinin ağır formaları (ümumi əmək qabiliyyətinin itirilməsilə) baş verir, xroniki patologiyaların sayının artması və ƏQMI-lə və yüksək xəstələnmə səviyyəsi qeyd olunur.

Təhlükəli (ekstremal) – 4-cü sinif əmək şəraiti istehsalat amilinin iş növbəsi ərzində həyat üçün təhlükə təşkil edən səviyyəsi yüksək peşə zədələnməsi riskinin yaranması ilə xarakterizə olunur.

Gigiyenik normativlərdən yüksək şəraitdə olan işlər nəzarətedici təşkilatlar üçün zərərli və təhlükəli əmək şəraitinə görə qanunla müəyyənləşdirilmiş sanksiyalar tətbiq etməyə əsas verir.

Zərərli istehsalat amili mühitin və əmək prosesinin müəyyən şəraitdə işçi orqanizminə təsiri nəticəsində peşə xəstələnməsinə, əmək qabiliyyətinin müvəqqəti, yaxud davamlı azalmasına səbəb olan, somatik və ya yoluxucu xəstələnmə sayını artıran, gələcək nəslin sağlamlığının pozulmasına gətirib çıxaran amillərdir.

Zərərli istehsalat amilləri aşağıdakılar ola bilər.

- *Fiziki təbiətli amillər:*

1. havanın temperaturu, rütubəti, hərəkət sürəti, istilik şüalanması;
2. qeyri-ionlaşdırıcı elektromaqnit şüalanması və sahə, elektrostatik sahə, daimi maqnit sahəsi, o cümlədən geomaqnitli sənaye tezlikli (50 Hs) daimi maqnit sahəsi, radiotezlikli diapozonda və optik diapozonda olan elektromaqnit şüaları (lazer və ultrabənövşəyi şüalar);
3. səs-küy, ultrasəslər, infrasəslər;
4. vibrasiya (yerli və ümumi);
5. aerozollar (tozlar) – əsasən fibrogen təsirli;
6. təbii işıqlanma (olmaması və ya çatışmazlığı), süni (ışıqlanmanın lazımı səviyyədə olmaması (ışıqlanmanın zəif olması, dirbaşca düşən, əks olunması, qamaşdırıcı parlaqlıq, işıqlanmanın pulsasiyalı işıqlanma);
7. havanın elektrik yüklü hissəcikləri, aeroionlar.

- *Kimyəvi amillər*, o cümlədən kimyəvi sintez yolu ilə alınan bioloji təbiətli (antibiotiklər, vitaminlər, hormonlar, fermentlər, zülal preparatları).

- *Bioloji amillər* – mikroorqanizmlər: - Mikroorqanizmlərin fəaliyyətinin metabolizm məhsulları, preparatlarda olan canlı hüceyrələr və sporlar, patogen mikroorqanizmlər, göbələklər və parazitlər.

- *Əmək prosesi amilləri* (əmək prosesini müəyyən edən vəziyyət, şərait; əməyin ağırlığı və gərginliyi).

Əməyin ağırlığı – əmək prosesinin orqanizmin dayaq – hərəkət aparatına və onun həyat fəaliyyətini təmin edən funksional sistemlərinə (ürək-damar, tənəffüs və s.) düşən əsas yükü əks etdirən əlamətdir.

Əməyin ağırlığı aşağıdakılarla: fiziki dinamik yüklə, əl ilə qaldırılan, və ya dəyişdirilən ağırlıq kütləsilə, növbə ərzindəki stereotip hərəkətlərin sayı ilə; iş pozası

ilə, gövdənin əyilmə dərəcəsilə, texnoloji proseslə şərtlənən məkanda yerdəyişmə ilə müəyyən edilir.

- *Əməyin gərginliyi* – əmək prosesinin işçinin mərkəzi sinir sisteminə, hiss orqanlarına, emosional fəaliyyətə düşən gərginliyi əks etdirən xarakteridir. Əməyin gərginliyini xarakterizə edən göstəricilər bunlardır: intellektual, sensor, emosional gərginliklər, işin monotonluq (yeknəsəqlik) dərəcəsi, iş rejimi.

Təhlükəli istehsalat amili – əmək prosesi və mühit amili olub, kəskin xəstələnməyə, yaxud sağlamlığın qəflətən kəskin pisləşməsinə, ölümə səbəb ola bilər.

Hər bir işçi əmək şəraiti, onun zərərlik dərəcəsi, sağlamlıq üçün mənfi nəticələrin mümkünlüyü, lazımı fərdi mühafizə vasitələri, əmək və istirahət rejimi, tibbi-profilaktik tədbirlər, zərərli amillərlə təmasın azaldılmasına dair tədbirlər haqqında tam məlumat almalıdır.

- *Təhlükəli əmək şəraitində* (4-cü sinif) işləməyə icazə verilmir, ancaq qəza hallarının qarşısının alınması ilə təcili işlərin yerinə yetirilməsinə icazə

verilir ki, bu zaman, FMV-də istifadə elilməklə, əmək və istehsalat rejiminə ciddi əməl olunmalıdır.

2.1. Cədvəldə işçilərin sinfindən asılı olaraq peşə riski kateqoriyası verilmişdir.

Cədvəl 2.1.

İşin sinfindən asılı olaraq peşə riski meyarları

Əmək şəraiti sinfi	Peşə xəstəliyi indeksi	Peşə riski və onun azaldılması üzrə təcili tədbirlər
Optimal – 1	---	Risk yoxdur, tədbir tələbolunmur
Yolverilən – 2	< 0,05	Tədbir tələb olunmur, lakin həssas adamların əlavə mühafizəyə ehtiyacı var.
Zərərli – 3.1	0,05 – 0,11	Az (orta) risk, azaldılması üçün tədbirə ehtiyac var
Zərərli – 3.2	0,12 – 0,24	Orta (hiss ediləcək dərəcədə) risk, müəyyən olunan müddətdə azaldılması üçün tədbir tələb olunur
Zərərli – 3.3	0,25 – 0,49	Yüksək (dözülməz) risk, təxirə salınmaz tədbirlər tələb olunur.
Zərərli – 3.4	0,5 -1	Çox yüksək (dözülməz) risk, riskin azaldılmasına qədər işə başlamaq və ya davam etdirmək olmaz.

Təhlükəli (ekstremal) - 4	> 1	Həyat üçün həddindən yüksək risk, iş ancaq xüsusi rəqlament üzrə, orqanizmin funksional vəziyyətinə nəzarət olunmaqla aparıla bilər
---------------------------	-----	---

Işin sinfindən asılı olaraq, (peşə riski) müxtəlif sahələr üçün sığorta tariflər üzrə əmək haqqının 0,2-dən 8,5%-ə qədəri fonda ayrılır. Bu zaman bu vəsaitin 20%-i profilaktikaya yönəldilir.

Bədbəxt hadisələrdən və peşə xəstəlmələrindən məcburi sığorta-peşə riskinin idarə olunması vasitəsi MƏQ itirilməsinə görə müavinətin ödənilməsinin, aylıq sığorta ödənişlərinin, tibbi, sosial və peşə reabilitasiyası, sanatoriya-kurort müalicəsi, əlavə tibbi yardım və s. ödənişlərin həyata keçirilməsinə imkan verir.

Peşə və peşə ilə əlaqədar yaranan xəstəlliklərin profilaktikası

Peşə və peşə ilə şərtlənən xəstəlmələrin profilaktikasına tibbi (sosial-gigiyenik, müalicə-profilaktik), iqtisadi, hüquqi (dövlət) xarakterli tədbirlər daxildir.

Tibbi profilaktiki iş istiqaməti səhiyyə sistemi tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sistemi olub, aşağıdakılardan ibarətdir:

- zərərli və təhlükəli istehsalat amillərinin sanitar-epidemioloji normalaşdırılması, işə qəbul olunmaq üçün əks göstəricilərin siyahısının işlənilib hazırlanması;

- istehsalatda profilaktik proqramın hazırlanması ilə işçilərin sağlamlıq vəziyyətinin və əmək şəraitinin sosial-gigiyenik monitorinqinin aparılması;

- peşə xəstəlliklərinin və peşə ilə şərtlənən xəstəlmələrin formalaşmasının patogenetik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla dispanser müşahidənin və sağlamlaşdırmanın həyata keçirilməsi;

- müalicə və məqsədli sağlamlaşdırıcı (müalicə qidalanması, müalicə bədən tərbiyəsi, tibbi-psixoloji adaptasiya, sanatoriya-kurort müalicəsi) tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- əmək qabiliyyəti üzrə hissəsinin adaptasiya imkanının saxlanması, istehsalatda bədbəxt hadisələr və xəstəlmələrin qarşısının alınması ilə yanaşı, optimal həyat fəaliyyətinin təminatı üçün şəraitin yaradılması;

- sanitar-gigiyenik tərbiyə, sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması.